

TALABALIK DAVRIDA QADRIYATLARNI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xayrullaeva Zebiniso Toxirovna

O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10896942>

Qadriyatlar mavzusi eng dolzarb va muhim mavzulardan biridir, chunki zamonaviy sharoitda hayot yo'riqnomalari va shaxsiy qadriyatlarni qayta ko'rib chiqish mavjud. S.L.Rubinshteynning fikriga ko'ra, qadriyat inson uchun eng katta ahamiyatga ega bo'lgan narsadir va aynan shu ideallar xatti-harakatlar uchun ko'rsatmalarga aylanadi.

Qadriyat ko'rsatmalari ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xatti-harakatlar va xatti-harakatlarda o'z aksini topadigan ong va xulq-atvorning muayyan munosabatlarida topiladi [5]. E.A.Harutyunyan chuqur ma'noda shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar mavjud deb hisoblaydi.

Ijtimoiy qadriyatlarning shaxsiy qadriyatlarga o'tish jarayoni shaxsning ijtimoiy o'zaro munosabatlarga, aniqrog'i jamiyat qadriyatlarining uzatuvchisi sifatida namoyon bo'ladigan ijtimoiy guruh bo'lgan "mikro muhit" ga qo'shilishi tufayli sodir bo'ladi [2].

Xorijiy manbalarning tahliliga ko'ra, M. Rokichning fikricha, "ba'zi xatti-harakatlar yoki hayotning yakuniy maqsadi shaxsiy yoki ijtimoiy nuqtai nazardan qarama-qarshi yoki qarama-qarshi xatti-harakatlardan ko'ra afzalroq ekanligiga qat'iy ishonchdir [4].

M.Rokichning fikricha, shaxsiy qadriyatlarga quyidagi xususiyatlar kiradi:

- qadriyatlarning paydo bo'lishi madaniyat, jamiyat va shaxsda sodir bo'ladi;
- qadriyatlarning ta'sirini deyarli barcha o'rganilayotgan ijtimoiy hodisalarda ko'rish mumkin;
- inson uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar unga oz miqdorda mavjud;
- hamma odamlarga tegishli bo'lgan qadriyatlar bir xil va faqat ularning har biri uchun qadriyat ko'rsatkichi bilan farqlanadi;
- barcha qadriyatlar tizimlarda shakllanadi [4].

M.Rokich qadriyatlarning ikki turini aniqlaydi: terminal va instrumental. Terminal qadriyatlar (maqsadlar) - bu shaxsiy va ijtimoiy nuqtai nazardan shaxsiy mavjudlikning ma'lum yakuniy maqsadlari ularga intilishga loyiq ekanligiga ishonishdir.

Instrumental qadriyatlar (vosita) - bu shaxsiy va ijtimoiy nuqtai nazardan ma'lum bir harakat yo'nalishi har qanday vaziyatda eng katta ma'noga ega ekanligiga ishonishdir [4].

E.Fromm asosiy e'tiborni insonning hayot mazmuni haqidagi savollarga javob izlashi, shu orqali u mavjud bo'lishi kerak bo'lgan model va ma'nolarni yaratish odatiy hol ekanligiga qaratadi.

E. Fromm nazariyasi insonning tashqi dunyo bilan hamkorligining nostandart modellari haqida, xususan, har bir insonning o'zlashtirish va jamiyatga qo'shilish jarayonlari orqali dunyo bilan bog'liqligi haqida fikr yuritadi.

Ushbu jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va yuzaga kelishining xususiyatlari ijtimoiy xarakter obrazining asosi bo'lib, sub'ektning to'g'ri qadriyatlar tizimiga e'tiborini belgilaydi [7].

Bugungi kunda hayotdagi qadriyatlar tizimi turli sabablar ta'sirida rivojlanadi va ularning rivojlanishiga qadriyatlar ta'sirining roli minimaldir.

Shaxsning qadriyatlar ierarxiasining rivojlanishi ancha murakkab, chuqur va ko'p qirrali jarayondir, chunki u hayotning turli davrlarida o'zgarishlarga uchraydi. Insonning qadriyat yo'nalishlari uning butun hayoti davomida o'zgarib turadi va turli ijtimoiy guruhlarda yuzaga

keladi. Bularga quyidagilar kiradi: oila, bolalar bog'chasidagi guruh, maktabdagi sinfdoshlar, o'quvchilar guruhi, hamkasblar, tengdoshlar kompaniyasi.

Bu guruhlar barcha turdagi me'yorlar va qoidalarining tashuvchisi sifatida ishlaydi, shuningdek, inson harakatlarini ko'rinadigan nazorat qilish usullarini belgilaydi va ijtimoiy institutlar deb ataladi.

Bu barcha ijtimoiy institutlarning asosiy maqsadi ularga shu yo'lda yordam berishdir.

Ushbu ijtimoiy institutlarning eng muhimlaridan biri dirijyor bo'lgan ta'lim muassasasidir [3].

Qadriyat ierarxiyasini o'rganishga ularning ilmiy tadqiqotlari orqali katta hissa qo'shgan:

K.A.Albuxanova-Slavskaya, I.S.Artyuxova, D.A.Leontev, S.L.Rubinshteyn, L.L.Shpak, M.S.Yaniskiy va boshqalar.

Inson hayotining butun davri davomida bir necha bor o'zini atrof-muhitdagi o'zgarishlarga tezda munosabatda bo'lishni va o'z faoliyatini tartibga solish qobiliyatini talab qiladigan turli xil ijtimoiy vaziyatlar, aloqalar va munosabatlarda ishtirok etadi.

Ushbu o'zaro ta'sirning barcha holatlari uning o'zini o'zi o'zgartirishi yoki atrof-muhitning faol o'zgarishi orqali moslashish jarayonining paydo bo'lishiga olib keladi. Hayotning bugungi talablari o'ziga xos xususiyatga ega – insonga ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik, siyosiy o'zgarishlarning ta'siri. Jumladan, globallashtirish jarayoni, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini takomillashtirish munosabati bilan insonning kasbiy faoliyatining doimiy ravishda murakkablashishi, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarning inversiyasi va o'zgarishi insonning moslashuvchanligi va harakatchanligi, uning moslashish qobiliyatiga yangi talablarni belgilaydi.

Bundan kelib chiqqan holda, zamonaviy o'quv jarayoni mustaqil, tashabbuskor, ijodiy, kasbiy jihatdan boy, muvaffaqiyatli moslashuvchi shaxsni shakllantirishni asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilashi kerak.

Qadriyatlar ierarxiyasini o'rnatish jarayoni ko'p yillar davomida sodir bo'ladi va jamiyatning tashqi ta'siriga va insonning ichki ehtiyojlariga muvofiq asta-sekin o'zgarishlarga uchraydi.

Qadriyat ma'nolari ierarxiyasi insonning jamiyatga, o'ziga bo'lgan munosabatini tavsiflovchi va uning xulq-atvor uslubining asosini tashkil etuvchi asosiy bo'g'indir. Bundan tashqari, bu talabalarning ijtimoiylashuv darajasiga ta'sir qiladi.

Har bir talaba maktabda o'qish paytida allaqachon shakllangan qadriyat yo'nalishlari tizimiga ega bo'lgan ta'lim muassasasiga keladi.

Ko'pgina hollarda, bu qadriyatlar tizimi tor shaxsiy xususiyatga ega.

Kasb-hunar ta'limi o'quvchilarning qadriyat yo'nalishlari tizimiga ta'sir qilish imkoniyatiga ega, chunki bu davr ularning oiladan, shu jumladan hududiy jihatdan uzoqlashishi va tashqaridan mustahkamlanmaydigan qadriyat yo'nalishlarini almashtirish bilan bog'liqdir [6].

Qadriyat tizimini qayta qurish yo'lidagi asosiy bosqich - bu talaba shaxsini universitetda o'qish sharoitlariga moslashtirish jarayoni.

Ushbu moslashish bosqichini amalga oshirish darajasi ko'p jihatdan o'quvchining o'quv jarayonining muvaffaqiyatini, olingan ta'lim sifatini va natijada hayot cho'qqilariga erishish va faoliyatdagi professionallikni belgilaydi.

Shaxsning moslashuv muammolari A.G.Moroz, F.E. Vasilyuk, N.N.Obozov, F.B.Berezina, N.A.Berezovin, A.A.Shikun, A.D.Glotochkin, M.S.Yaniskiy, T.N.Afonina, O.P. Stepanova, V.N.Solovyov, I.A. Varlamova va boshqalarning asarlarida o'rganilgan.

Shaxs ehtiyojlari, qiziqishlari va xulq-atvorlarining nisbatan doimiy tabiati qadriyatlarni ongning doimiy elementlari va dunyoqarashning semantik elementlari sifatida ta'minlaydi.

Shuning uchun ham talaba shaxsining universitet ta'limi sharoitlariga moslashish davrini uning qadriyat yo'nalishlari tizimining tuzilishi va dinamikasini hisobga olmasdan ko'rib chiqish mumkin emas.

Biroq, insonning qadriyat yo'nalishi tizimining xususiyatlari va uning moslashuv muvaffaqiyati o'rtasidagi bog'liqlik masalasi amalda o'rganilmaganligicha qolmoqda.

Zamonaviy talabalarining qadriyat ierarxiyasi shaxsiy erkinlik, foyda, moliyaviy farovonlik va yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan kombinatsiyani o'z ichiga oladi [1].

Agar talabalarining har birida shaxsiy qadriyatlar tizimi mavjudligini hisobga oladigan bo'lsak, unda yangi qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish kasbiy qadriyat yo'nalishlarining shakllanish darajasi va mazmuniga asoslanishi kerak.

Aynan ular ma'lum bir kasb egalari o'rtasida o'xshashliklarga ega va ularning shakllanishi jarayonida talabalar qayta o'ylab ko'rishlari va kelajakda o'zlarining qadriyatlarini o'zgartirishlari mumkin.

Qadriyatlar hech qachon alohida ko'rinmaydi, ular doimo integral tizimni tashkil qiladi.

Ushbu tizim madaniyatning ichki yadrosini tashkil etuvchi turli xil qadriyatlar guruhlarini o'z ichiga oladi.

Talabaning qadriyat yo'nalishlari tizimi nafaqat o'quv jarayonida uning xatti-harakatlari uslubini, balki uning faoliyatining motivatsiyasi va yo'nalishini ham aniqlashga imkon beradi.

Va moslashish davrining muvaffaqiyati katta yoshdagi o'quv faoliyatining yo'nalishi va xarakterini, psixologik qulaylikni, o'zidan va universitetda o'qishdan ma'naviy qoniqishni aniqlashga imkon beradi.

Shunday qilib, o'quvchining qadriyat ma'nolari, qarashlari va e'tiqodlari ierarxiyasi ijtimoiy guruhdan alohida emas, balki uning bevosita ta'siri ostida shakllanadi va uni hayotida boshqaradigan ijtimoiy qadriyatlar tizimini ifodalaydi.

Bu imkoniyatlar ijtimoiy hayotning turli sohalarida o'ziga xos xatti-harakatlar, harakatlar va real faoliyatda o'zining keyingi rivojlanishini oladi. Ta'lim jarayonida ma'naviy, intellektual, ijtimoiy va boshqa axloqiy qadriyatlarning ishlashi inson faoliyatining turli sohalarida asosiy pozitsiyalarni maqbul maqsadli kiritishga yordam beradi. Birinchi kurs talabalarini universitet ta'limiga moslashtirish jarayonining shartlari va qonuniyatlarini o'rganish talabalarga ta'lim faoliyatini optimallashtirishda psixologik yordam ko'rsatishga yondashuvlarni shakllantirishga yordam berishi kerak.

References:

1. Андреева Г.М. Социальная психология в современном мире. М.: 2002. 335с.
2. Арутюнян Э. А. Микросреда и трансформация общественных ценностей в ценностную ориентацию личности // Образ жизни и ценностные ориентации личности. 1979. С. 49-61.
3. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени // Журн. психол. обозрение. 1998. №1. С.13-25.
4. Рокич М. Природа человеческих ценностей. N.Y. : 1973. 153 с.

5. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. М. : Просвещение, 1976. 485 с.
6. Смык Л. А. Психология стресса. М., 2008. 356 с.
7. Фромм Э. Психоанализ и этика: Пер. С англ. М. : Республика, 1993. 415 с –С.35.

INNOVATIVE
ACADEMY